

Stručni rad

UDK HPSS + 949.713 »1904/1914« + 3 RADIĆ + 32:316

Teorijske osnove političke doktrine HPSS od 1904. do 1914.*

Boris Zakošek

Sažetak

Ova je studija dio većeg rada o političkoj doktrini Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) u razdoblju od njezina osnivanja do 1914. godine. Autor analizira osnovne teorijske pojmove političke doktrine koju su izložili utemeljivači stranke, Stjepan i Antun Radić: riječ je o pojmovima društva i države, naroda (nacije), puka, suvereniteta, kao i o kategorijama društvene stratifikacije. Iako utemeljivači HPSS nisu svoju političku doktrinu izlagali sustavno kao zaokruženu teorijsku cjelinu, nego ponekad tek usputno u pragmatičnim političkim tekstovima, osnovni su pojmovi te doktrine definirani izuzetno konzistentno i na visokoj teorijskoj razini. Pojmovi društva i države, puka i naroda, korrespondiraju s tada suvremenim sociološkim teorijama (Spencerovom i Durkheimovom). Gledano iz današnje perspektive, osnovni politički pojmovi i teorija društva koju pretpostavljaju bitno pripadaju funkcionalističkom tipu socijalne teorije. U određenju nekih teorijskih kategorija ipak se može prepoznati utjecaj političke programatike HPSS-a i taktičkih političkih razmišljanja, što ograničava njihov analitički doseg.

Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) osnovana je krajem 1904. kao posljedica nemogućnosti da se održi i razvija jedinstvena fronta demokratizatorskih i nacionalno-pozicijskih političkih struja u Hrvatskoj i da se one okupe u jednu političku partiju. Prvi politički program HPSS usvojila je u kolovozu 1905. godine. Taj program, uz nekoliko drugih programatskih spisa i govora, predstavlja jezgru iz koje se deriviraju gotovo sve buduće odrednice, dileme i proturječja teorijsko-programatske i praktično-političke aktivnosti stranke. Zadaća je ovog teksta da objasni smisao nekih osnovnih teorijskih pojmova kako su ga odredili utemeljivači stranke. To je danas važno, jer se bez semantičke ekspertize marksistički obrazovanome društvu-

* Ovo je dio diplomske radnje »Politička doktrina HPSS 1904—1914.« koja je u ožujku 1987. obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

nom znanstveniku (i ne samo njemu) sav taj skup misli i djelovanja može učiniti besmislenim i konfuznijim nego što on doista jest. Pozabavit ćemo se pojmovima koji se odnose na određeno poimanje kategorijâ društvene stratifikacije, zatim pojmovima država, društvo, narod, suverenitet i nekim drugim. Neke od tih kategorija eksplicitno definiraju sami autori (doduše većinom operacionalno i vrlo lapidarno), dok se smisao drugih može deducirati tek na osnovi analize afirmativnih citata drugih autora ili zaključivanja iz šireg konteksta. Pritom je valjalo izbjeći zamku proizvoljnog, suviše nategnutog i slobodnog tumačenja, pridavanja dubljeg značenja nečemu što je zapravo potpuno efemerno i banalno.

Svoje shvaćanje pojma *društvo*, S. Radić iznosi u članku »Što je to društvo u sociološkom smislu«, objavljenom kao ulomak Radićeve velike rasprave »Državna i narodnostna ideja s gledišta socijalne znanosti« u *Mjesečniku pravničkog društva u Zagrebu* 1909. godine.¹ Poante Radićeve koncepcije asociraju na neke postulate funkcionalističke i strukturalističke sociološke teorije, te mislim da je moguće uspostaviti misaonu i značenjsku vezu između ta dva duhovna projekta. Time ne mislim inauguirati tezu o Radićevoj anticipaciji modernih teorija o društvu; prije bi se mogao pronaći utjecaj Durkheimovih² i pogotovo Spencerovih anticipacija tih teorija. Za Radića, društvo nije najprije skup pojedinaca, nosilaca ovih ili onih svojstava. Naglasak je na određenim vrstama i karakteru *interakcija* između pojedinaca koji važe kao trajni strukturalni elementi identiteta neke zajednice. Radić polazi od Spencerove definicije po kojoj je društvo »... onaj stalni odnošaj među članovima, koji sačinjava osebjnost neke zajednice za razliku od osebjnosti tih članova«.³ Sintagma »stalni odnošaji među članovima« mogla bi se shvatiti kao parafraza temeljne Parsonsove kategorije »sistem interakcija aktera djelovanja«, s tom razlikom što Radić nije istakao aktivistički karakter te jedinice interpersonalnih odnosa. Zadržimo se još malo na usporedbi Radićevih stavova s nekim Parsonsovim tezama. Postojanje značenjske homologije između ideja te dvojice teoretičara postaje transparentnije ako analiziramo smisao Parsonsova stava kako »... interakcija dvaju lica nužno tendira prema stabilnosti i služi kao društveni obrazac«.⁴ Za obojicu interpersonalni odnosi pokazuju svojstvo stabilnosti, oni su »stalni odnošaji« koji sa svojim karakteristikama tvore specifičnu razliku neke zajednice, »sačinjavaju njenu osebjnost« odnosno »služe kao društveni obrazac«. Radić identificira dva osnovna kriterija na čijim temeljima je izgrađen univerzum raznolikih »stalnih odnošaja«, te je time blizu nekim osnovnim postavkama strukturalizma. Ti kriteriji su »... krvni odnošaji, a onda takve životne prilike, u kojima čovjeku ovisi sam njegov životni opstanak«.⁵ Dakle, sistem rodbinskih veza te veze koje proizlaze iz danosti egzistiranja (mate-

¹ S. Radić, »Državna i narodnostna ideja s gledišta socijalne znanosti«, *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, 1909, str. 378—1054.

² Radić nigdje izričito ne spominje Durkheima, ali je njegov utjecaj na Radića bio vjerojatno neizbježan (pa makar samo i posredan) ako znamo da je u vrijeme Radićeve studija u Parizu Durkheim bio profesor na Sorbonni.

³ S. Radić, »Državna...«, str. 554.

⁴ I. Kuvačić, *Znanost i društvo*, Naprijed, Zagreb, 1977, str. 59.

⁵ S. Radić, *Znanost i društvo*, str. 554.

rijalnih uvjeta života) dva su osnovna principa čiji konkretni fenomenalni oblici i ukrštanja tvore matricu pojavnih obrazaca udruživanja. Te obrasce ili, bolje rečeno, tipove udruživanja («stalnih odnošaja») Radić zove društvima: »... Krvna zajednica je prvo pravo društvo ...«, smatra Radić, a »drugo je takvo društvo ona zajednica, više materijalna negoli moralna, koja nastaje na zajedničkom posjedu, dotično na zajedničkom vlasništvu ili barem u istim privrednim prilikama«. ⁶ Konkretno mjesto na kojem se ukrštaju ta dva tipa društva jest, naprimjer, »seljački dom«, mjesto krvne i materijalne povezanosti. Pored principa krvnih i materijalnih »odnošaja«, Radić uvodi i treći temeljni princip udruživanja, kriterij na osnovi kojeg se formira moralna zajednica kao tip udruživanja. »Stalni odnošaj može biti ili u moralnoj⁷ ili u materijalnoj zajednici (Radić tu čini logičku grešku, jer alternativna forma ili—ili isključuje apostrofirane »stalne krvne odnošaje«, op. B. Z.). Moralnom zajednicom nastaje društvo vjersko i narodno, materijalnom zajednicom nastaju sva ona društva što ih možemo nazvati staležima kao što je seljaštvo, građanstvo i.t.d.«⁸ Zapravo, Radićev pojam društva približan je suvremenom pojmu društvene grupe, pa on tako ustvrđuje »... da jedan te isti čovjek može biti u više društava u tom sociološkom smislu«. ⁹ Funkcionalističkom sociološkom idiomu (odnosno njegovom preteči Durkheimu) Radićevo poimanje društva blisko je i zbog naglašavanja značenja društvene podjele rada kao činjenice koja ga bitno određuje, te uvođenja kategorije »dužnosti pojedinca u društvu« kao njemu imanentne pojave. Iz konteksta proizlazi smisao sintagme »dužnosti pojedinca« sličan funkcionalističkom pojmu »društvene uloge«. Slijedeći citati potkrepljuju netom izrečenu tezu. Na jednom mjestu Radić kaže: »Ali država, bila ona velika ili mala, što više ima područja duševnoga rada i materijalne privrede, to više treba takve jedinstvene vlasti, koja se nameće i svojim autoritetom, i svojom ne pristranošću i svojom spremom«, ¹⁰ a na drugom mjestu: »U svom svakdašnjem životu i radu... nijedan čovjek nije slobodan, nego je svaki na sve strane vezan. Vezan je u obitelji, u staležu, u narodu, u crkvi i.t.d., jednom riečju, ima mnogo dužnosti koje baš mora izpuniti, a koje mu ne nalaže samo kazneni zakon ili recimo kršćanski moral, nego baš zajednički ljudski društveni život«. ¹¹

⁶ Isto, str. 554.

⁷ Nije potpuno jasno što Radić misli kada govori o moralnoj zajednici. U prvi mah se nameće tumačenje kako moralna povezanost znači neku vrstu etičke povezanosti odnosno povezanosti ljudi istih vrednota. Upotreba termina *moralno* na nekim mjestima u tekstu sugerira drukčije značenje. Taj pojam ima konotaciju osjećanja bliskosti i intimne povezanosti ljudi, vrlo blisku sadržaju Tönniesova pojma »zajednice«. Slijedeći citat neka potkrijepi ovu tezu: »Očito je, da se među... narodima povrh njihove 'političke narodnosti' javlja... težnja, za nekom čisto moralnom zajednicom, koja se doduše danas propovijeda u ime zajedničke rase i često s osvajačkim težnjama, ali je ipak i to jedan novi korak k prirodnomu i postepenomu sblizavanju svih naroda u čovječanstvu, kako su se već znatno sblížili svi staleži u narodu«. S. Radić, »Državna...«, str. 662.

⁸ S. Radić, »Državna...«, str. 555.

⁹ Isto, str. 555.

¹⁰ S. Radić, »Dinastija i narod«, *Hrvatska misao*, god. V, svezak 7, str. 419.

¹¹ S. Radić, »Državna...«, str. 555.

U analizi Radićeva pojma društva moramo uočiti dvostrukost njegova značenja, jednom kao posebne društvene grupe, a drugi puta kao globalne kategorije koja je zbroj svih posebnih društvenih grupa. Tako Radić na jednom mjestu kaže: »Valja nam izpitati . . . one skupine, staleže, plemena, narode, koji sačinjavaju društvo u sociološkom smislu, a po tom i državu«. ¹² Takvo shvaćanje društva kao matrice raznovrsnih društvenih grupa, među kojima ne postoji neka primarna, imanentna osnova suprotstavljenosti i sukoba koja bi nužno izazivala jedan određeni tip društvene polarizacije, (npr. klasne, rasne ili nacionalne sukobe), imalo je bitan utjecaj i na izgradnju političke doktrine.

Smatram da je pitanje analiziranje kategorije društva bilo potrebno da bi ispravno mogli shvatiti povezanost kategorije društvo s kategorijom država. U poglavlju »Sociološki temelj države« u spomenutoj raspravi u *Mjesečniku pravničkog društva* Radić kaže da se »u državi . . . ne broje pojedinci nego se važu ciele skupine«. ¹³ Na osnovi poznavanja Radićeva poimanja društva i navedenog citata može se zaključiti da državu tvore društvene grupe, i to ne grupe kao slučajne ili na dobrovoljnoj bazi okupljene skupine istomislećih monada, nego zajednice nastale iz izvora dubljih strukturnih principa. Istom kada se dvije društvene grupe (društva, S. R.) nađu u međusobnom odnosu, i to u odnosu u kojemu jedna grupa ima vlast nad drugom, nastaje država. »Država je u svom pojmu vlast jednog društva nad drugim . . .«, ¹⁴ kaže Radić, te nadodaje kako »država počima ondje gdje se javlja obća vlast i to gdje vlast ima manjina nad većinom . . .« ¹⁵ Prvobitno izvršavanje opće vlasti podrazumijeva apsolutno pravo vladara da odlučuje o sudbini svojih podanika. No, i vladar je samo eksponent neke posebne društvene grupe, jer »... nijedan vladar sam posebi ne vlada apsolutno, nego . . . se pod vladarevim imenom provodi bilo samovolja plemstva, bilo samovolja činovništva ili oboje u isti mah«. ¹⁶ Teorija društvenog ugovora pretpostavlja dobrovoljno podvrgavanje većine vlasti manjine, što se Radiću čini znanstveno neprihvatljivim tumačenjem geneze države. Čovjek ne može htjeti nešto što ga ugnjetava, što vrši nasilje nad njim. »Kako se može razumno tvrditi«, pita se Radić, »da je čovjek slobodnom svojom voljom pristao uz takvu državu . . . koja ga samo muči, pa i ubija, i to radi stvari kojih nimalo ne razumije, ili ako ih razumije, vidi u njima svoju štetu i svoju propast. (...) Je li moguće da čovječji razum djeluje tako nečovječno i nerazumno?«. ¹⁷ Odgovor na postavljeno pitanje Radić nalazi u spoznaji da je odnos društvenih grupa koje sačinjavaju državu odnos dominacije, odnosa prisile; država je »prisilni red u mirno doba«. ¹⁸ Mehanizam koji garantira održavanje reda (red = »sistem stalnih odnošaja«, ako želimo dosljedno upotrebljavati Radićevu terminologiju) jest uvijek neka organizirana sila, pa tako »teritorij na kojem upravna dotično sudbena vlast nema sama svo-

¹² Isto, str. 559.

¹³ Isto, str. 559.

¹⁴ Isto, str. 561.

¹⁵ Isto, str. 380.

¹⁶ Isto, str. 795.

¹⁷ Isto, str. 383.

¹⁸ Isto, str. 500.

je sile, nije i ne može biti država.¹⁹ Radićev način problematiziranja pojma države naglašuje uglavnom interakcijski i konfliktni aspekt fenomena, državu kao specifični društveni odnos, ali se pojam države shvaća i u drugom smislu. Iz tog rakursa, država je prije svega omeđeni teritorij na kojem se odvija proces proizvodnje života prema određenim regulama. Rečeno marksovskim rječnikom, terminom država označuje se skupni pojam za građansko društvo i političku državu na određenom teritoriju. Njezini atributi, tj. ono što bi činilo opseg operacionalne definicije tog pojma (»vanjska obilježja države«, S. R.) jesu: vladar, vojska, teritorij, narod, ekonomska suverenost, privredna snaga.²⁰ U tom smislu »država je... prije svega područje društvene vlasti i gospodarske djelatnosti, i to područje strogo ograničeno i silom zaštićeno«.²¹ Govoreći o državi kao o važnom predmetu proučavanja povijesti, S. Radić naglašuje da je država *zapravo* pravi predmet proučavanja povijesti, a ne toliko život i djelo velikih ljudi, te da niti »povijesti nema gdje nema kakve takve države«.²² Radić ipak nije zapao u zamku da u državi vidi neku transcendentalnu, ahistorijsku pojavu, čiji bi karakter bio vječan i nepromjenjiv. Dapače, mijenjajući tokom povijesti svoja obilježja, ona mijenja ujedno i svoju bit. Moć povijesne negacije (zrcalo napretka, nastojanja, S. R.) rezultira preobrazbom humanog smisla pojma države (onoga što zadire u kvalitetu života konkretne jedinice), a netaknutim ostavlja samo neke njegove formalne značajke. »Non est idem qui faciunt idem«, mogao bi glasiti epistemološki credo S. Radića. Tako shvaćena država nije zlo po sebi, ona može biti zlo ili dobro za svoje građane samo kao konkretni povijesni fenomen. U neku ruku za Radića povijest i jest povijest razvoja države, proces stalnog mijenjanja njezina pojmovnog sadržaja. Ali, čak i vrijednosno prosuđivanje konkretne države u određenom vremenu uvijek je relativno i ovisi o tome s kojih se pozicija procjenjuje. Danas bismo rekli da je ono ideologijsko. Tu misao na svoj način izražava S. Radić kada kaže da je »vlastodršcima... država uvijek ne samo dobra, nego upravo savršena uredba«.²³

Pitanje je koji to djelatni faktori u povijesti imaju moć negacije postojećeg? U čemu se, po Radićevu mišljenju, očituje napredak u povijesti? Odgovor na to pitanje samo je posredan, izvodiv iz Radićevih komentara drugih teoretičara društva. Blizu sociološke jezgre shvaćanja problema bio je, po mišljenju S. Radića, N. Machiavelli kada kaže da se »borbom pojedinih društvenih skupina... stvara određeni oblik države«.²⁴ Da su društvene borbe koje nastaju kao posljedica suprotstavljenosti u društvu za Radića važan generator povijesne dinamike, još bolje ilustrira njegovo mišljenje kako »sam Kant... pravilno opaža, da je opreka među ljudima ono sredstvo, kojim se priroda služi za razvoj čovječanstva«.²⁵ Dva poglavlja u radu spravi »Državna i narodnostna ideja s gledišta socijalnih znanosti« iz *Mje-*

¹⁹ Isto, str. 381.

²⁰ Isto, str. 379.

²¹ Isto, str. 785/786.

²² Isto, str. 378.

²³ Isto, str. 451.

²⁴ Isto, str. 459.

sečnika Radić posvećuje fenomenu društvenih grupa i njihovim međusobnim borbama.²⁶ (Društvena borba je »svaka utakmica među staležima, političkim strankama i društvenim skupinama«.²⁷ Dakle, po Radiću, u društvu vladaju odnosi kompeticije raznih društvenih grupa. One se natječu ili da bi zaštitile neke svoje već sankcionirane interese, ili borbom tek *nastoje* da ih državna vlast sankcionira. Svaka društvena grupa na svoj način brani vlastite interese. One to čine organizirano, a pobjeđuje najjači. Što neku društvenu grupu povezuju trajniji interesi, što je veća unutargrupna kohezija, to su šanse za uspjeh u borbi bolje. Radić dobro uočava značaj grupne kohezije i solidarnosti za uspjeh kolektivnih društvenih nastojanja, ali pomalo naivno zaključuje da upravo zahvaljujući činjenici što se jedinstvo lakše uspostavlja u manjim grupama »to je danas u povijesti pravilo da vlast u državi imade samo takvo društvo koje je u manjini«.²⁸

Vratimo se načas tezi po kojoj se bit države mijenja njezinom preobrazbom. Prvobitno se vlast ostvarivala osobnim pritiskom osvajačkog plemena nad pokorenim (tako pojam »plemstvo« Radić izvodi iz pojma osvajačkog plemena, dok je ta kategorija tek naknadno izgubila konotaciju posebnog etniciteta), dok država vremenom ne dobiva obilježja pravne države. Kako odnosi osobnog pritiska nisu dugotrajno održivi, zamjenjuje ih bezlična sila zakona. Državu volje zamjenjuje država prava. »Težnja za privredom i potreba da i pokoreni budu zadovoljni«, kaže Radić, »ustalila je . . . među osvajačima i među podanicima odnošaj u obliku točno određenih pravila, koja su bila obćenita i tim su dobivala obilježja prava . . . Drugim riječima u državi se je malo po malo razvilo pravo, nastali su zakoni, stvorile su se mnogobrojne političke uredbe, kao što su sabori, gradska vijeća, stališki cehovi i.t.d.«²⁹ Usporedo s promjenom u karakteru vlasti, teče proces širenja njezine socijalne osnove. Dok je u početku država bila organizacija vlasti jedne društvene grupe nad cijelim društvom, ona kasnije postaje »podjela te vlasti na društvene skupine prema njihovoj snazi«.³⁰ Napokon, moderni demokratizatorski politički trendovi uvlače cijelo društvo, sve društvene grupe, u proces artikuliranja načela i izvršavanja vlasti. »Svuda po prosvijećenom kršćanskom svijetu politika (se) razvija i napreduje tako da rječ u politici dobiva sve to više ljudi, te tako vrhovna državna vlast prelazi iz ruku nekolicine ljudi . . . u ruke narodu. Plemići, obrazovani i imućni ljudi po gradovima učestvuju već u vlasti . . . na kraju će imati u politici rječ i u svojoj ruci državnu vlast čitav narod«.³¹ Pojava koju je uočio kao općecivilizacijski trend, pojava demokratizacije političkog života, bila je za Radića snažan *pokretač*, ali i *cilj* vlastitih političkih nastojanja, doživljenih kao borba za političko oslobađanje širokih seljačkih slojeva.

²⁶ *Isto*, str. 556 i str. 554.

²⁷ *Isto*, str. 556.

²⁸ *Isto*, str. 555.

²⁹ *Isto*, str. 563.

³⁰ *Isto*, str. 561.

³¹ Članovi privremenog glavnog odbora Hrvatske Pučke Seljačke Stranke, Hrvatska Pučka Seljačka Stranka (program), Privremeni glavni odbor Hrvatske Puč-

Karakter odnosa između društva i države još se jače osvjetljuje ako se analiziraju uvjeti koje, po Radiću, mora ispuniti svaka država ako želi biti država »u gospodarsko-političkom i kulturno-socijalnom smislu«. Ona, prije svega, treba da stvori takve zakone (ako je država prava), odnosno takve odnose u društvu (ako je država volje) koji potiču materijalnu proizvodnju i rad. (»Stvoriti prisilno takav red, u kojem se što više radi i privređuje . . .«.³² Kasnije će se vidjeti da se taj zahtjev provlači kao gotovo najvažniji cilj seljačke politike kroz sve faze u životu stranke.) Drugi zadatak države jest da postane i ostane legitimna u društvu, »da i pokoreni državljani budu što zadovoljniji svojom sudbinom«.³³ Sintagma »pokoreni državljani« zbu- njuje, te otvara neka nova pitanja; jer, državljani se mogu pokoravati ne- kom nametnutom redu i biti pritom zadovoljni (znamo da su manipulativne metode proizvođenja zadovoljstva kod potlačenih beskrajno raznolike), ali državljani se isto tako mogu pokoravati zakonima koje su sami artikulirali i dobrovoljno prihvatili i biti upravo zato zadovoljni. Radićevom duhu naj- primjerenije bi bilo ono neutralističko tumačenje koje smisao sintagme »pokoreni državljani« varira sa smislom pojma države. To potkrepljuje i smisao kratke rasprave u *Mjesečniku* . . . pod naslovom »Što je puk u dr- žavi«. »Puk . . . je naime ona zajednica svih društvenih skupina, koja na- staje zajedničkom pokornošću državnoj vlasti. (.) U puk ne spadaju samo seljaci, radnici i obrtnici nego i trgovci, tvorničari, i bogati građani, pa i činovnici. (.) Puk je prama državi u istom odnošaju, kao posljedica prema uzroku — istom tamo, gdje je država, nastaje puk . . .«³⁴ Vidi se da »pokor- nost državnoj vlasti« tu ne podrazumijeva neke *određene* društvene odnose i pozicije u sistemu vlasti. Puk su jednostavno svi ljudi koji potpadaju pod jurisdikciju iste države, riječju — državljani.

Iz određenih pragmatično-političkih razloga, Radić inzistira na vrlo oš- troj razlici između političke kategorije *puka/državljanina* i kulturne katego-rije *naroda/nacije*. Za sada recimo samo toliko da se Radić time suprotsta- vljao nastojanjima velikomađarskih, čak politički liberalnih krugova (za- pravo pogotovo njima) da Mađarima proglase sve državljane Ugarske, dakle i Hrvate.

Nećemo potanje problematizirati kategorije *nacija* i *nacionalno* kod Radića, ali ne zato što se o njima ne bi imalo što reći. Naprotiv, Radići su vrlo često pisali o naciji i nacionalnom pitanju, te bi usredotočavanje na tu problematiku iziskivalo posebnu studiju. Na ovom će mjestu o narodu/naciji biti riječ samo onoliko koliko je potrebno da se taj pojam jasno razluči od nekih drugih temeljnih pojmova. Stanovitu nekoherentnost, pa ponekad i očite kontradiktornosti u doktrini možemo protumačiti, kada je riječ o poj- movima narod/nacija, specifičnostima pojavnih oblika tih kategorija u mno- gonacionalnoj državi kakva je bila Austro-Ugarska. Bila je to tada »politički« vrlo »skliska« tema, te je i izjašnjavanje o njoj nalagalo politički oprez i taktičnost. S jedne strane, teza po kojoj kategorije naroda/nacije i države ne bi bile ni u kakvom bitnom kauzalnom odnosu, te da narodu/naciji za opstanak i prosperitet nije potrebna vlastita država, »išla bi naruku« cen-

³² S. Radić, »Državna . . .«, str. 562.

³³ *Isto*, str. 560.

tralističkim političkim krugovima u Monarhiji, dok bi obratna teza, kako svaka nacija ima pravo na samostalnu državu, tada mogla djelovati prevratnički. Dublji korijeni Radićeve antinomije u svim raspravama o nacionalnom pitanju mogu se pronaći u naizglednoj proturječnosti između njegovih integracionističkih ideala (kod Radića postoje svojevrsni krugovi povezanosti, prvo svih Hrvata, pa svih Slavena, pa cijele Evrope itd.) i vrlo izričitom lojalnosti hrvatskim interesima kada se raspravlja o dnevopolitičkim temama. Jalovo bi bilo špekulirati o tome u kojem je tekstu Radić autentični Radić, a u kojem samo Radić taktičar i realpolitičar. Vidjet će se da je on često mijenjao svoje shvaćanje odnosa naroda/nacije i države, te se kao rješenje zagonetke o Radićevoj autentičnosti nameće zaključak da je za njega sav taj problem imao (bar u fazi još slabog seljačkog pokreta) sekundarno značenje. No, o tome kasnije.

U povijesnom razdoblju u kojemu pratimo život političke doktrine HPSS Radić, bar koliko je meni poznato, nigdje ne koristi termin nacija. Ali kako na jednom mjestu³⁵ njemačku riječ »Nation« prevodi kao »narod«, odsad ćemo ta dva termina koristiti sinonimno. (Sam S. Radić opet gotovo sinonimno koristi termine *narod* i *narodnost*, s time da se riječ *narodnost* više koristi kao atribut). Iz svega što smo o toj temi pronašli i pročitali, može se zaključiti da je za Radića nacija, po genezi i fenomenologiji, vrlo heterogeni kategorijalni amalgam čije objektivne atribute nije lako jednoznačno odrediti. Još ju je najlakše odrediti kao empirijsku činjenicu samo određenja. U tom smislu o narodu/naciji govori i A. Radić kada tu kategoriju definira kao svog identiteta svjesni etnicitet. Tako on kaže da »mi Hrvati nismo samo veliko pleme, tj. nema samo mnogo našega plemena po govoru, običaju i po cijelom življenju, nego smo mi dobrim dielom već jedan narod u novom smislu, t.j. mi već dobrim dielom znademo, da jedni k drugima spadamo i imamo jednu narodnu misao.«³⁶ S. Radić ipak pokušava i objektivno odrediti pojam naroda, pa tako na jednom mjestu kaže da je on »moralna i gospodarska zajednica velike množine ljudi jednog jezika.«³⁷ No, iz teksta se može zaključiti da objektivni elementi nisu dovoljni uvjeti da bi se prepoznali predstavnici različitih nacija. Tako, primjerice, kultura, duhovnost, moralne vrednote kao dio nacionalnog karaktera, pa čak i jezik, toliko su slični među Slavenima da bi se na osnovi tih parametara teško mogle identificirati posebne slavenske nacije.³⁸ »S ovog narodopisnog i jezičkog gledišta, svi su Slaveni jedan narod i svi jedne narodnosti«, smatra S. Radić, no odmah dodaje »tako bi već bilo uistinu, kad narod ne bi bio i prosvjetna i moralna cjelina t.j. kad se narodna zajednica ne bi stvarala i zajedničkom svešću.«³⁹ Radićevo shvaćanje nacije postaje odre-

³⁵ Isto, str. 564.

³⁶ A. Radić, *Sabrana djela*, svezak 7., Seljačka sloga, Zagreb, 1936, str. 191/192.

³⁷ S. Radić, »Dinastija i narod...«, str. 418.

³⁸ Odnosu S. Radića prema Slavenima trebalo bi sigurno posvetiti više pažnje. Zasad recimo tek da se on na nekim mjestima izričito zalagao za integraciju Slavena na političkom, nacionalnom, gospodarskom i socijalnom planu (uz očuvanje nacionalnih posebnosti). »Slavenska politika u Habsburškoj politici«, *Hrvatska Misao*, god. V, svezak 5, str. 268.

denije na drugom mjestu: »Tako dakle ni rasa, ni jezik, ni zajednička vjera, sve to samo po sebi, dapače ni sve to zajedno skupa ne stvara još naroda... Narodnost je dakle nešto višega, nego svi elementi, što smo ih netom razložili, elementi, koji se u njoj... spajaju, no koji je svi zajedno, kad bi se recimo sastali, ne bi ipak mogli stvoriti. Za narodnost treba još nešto više. Narodnost (je) ... u svijesti i volji ljudi, koji se kupe pod njezinim štitom ako ti ljudi bez obzira na svoje porijeklo, na svoj jezik i vjeru živu istim životom, pod istim uredbama, u istim tradicijama, težeci za istim idealom.«⁴⁰ Radić kriterije nacionalnog razlikovanja locira prije svega u sadašnjost i budućnost; nacionalna je svijest proizvedena u »modernom ambijentu« te ju također određuje fenomen kolektivnoga utopijskog. Radić ne odriče svaku korelaciju između sfere političkog i nacionalne svijesti. Za njega »ta je svijest... uz sve izticanje kulturnosti i moralnosti pretežno politička, te su u Evropi u istinu najrazvitiji oni narodi, koji imaju najstarije ili najuređenije države.«⁴¹

U Radićevoj kozmogoniji Slaveni zauzimaju ekskluzivno mjesto među cvrpskim narodima, od njih se bitno razlikuju, a naročito od narodâ zapadnoevropskih zemalja. Dok je za Slavene jezik bio najbitniji nacionalno-formativni agens,⁴² za narode Zapadne Evrope bila je to državna vlast. Sukladno toj činjenici, u Slavena je nacionalnost rezultat spontanih društvenih nastojanja, dok je u Zapadnoj Evropi ona nešto umjetno, oktroirano od vlasti. (»Valja [nam] razložiti osnovnu razliku među postankom narodâ i narodnosti ondje, gdje narod, dotično narodnost [je] stvorila državu i ondje, gdje se narod razvio bez države, dotično proti njoj... Zapadna Evropa daje nam najsavršeniji primjer, kako država najprije stvara puk, a onda od puka narod.«⁴³) Iako bi se te teze zacijelo lako mogle osporiti, činjenica je da je u vrijeme kada većina slavenskih naroda nije imala svoju državu (Česi, Poljaci, Slovaci, Slovenci, Hrvati, Rusini, Ukrajinci bili su uglavnom rasprostranjeni na teritoriju Austro-Ugarske, s rudimentarnim oblicima državnosti ili bez njih), posebni materinski jezik zaista bio najvažniji generator nacionalnog okupljanja. Iako to nigdje izričito ne naznačuje, jasno je da Radić uviđa u kojoj je mjeri građansko društvo uopće, a napose njegove institucije, utjecalo na formiranje nacija. Škola kao institucija građanskog društva par excellence mjesto je gdje se narod (etnos) posredstvom širenja svijesti o zajedničkoj kulturi (npr. posredstvom književnosti) formira u »prosvjetnu i moralnu cjelinu« — naciju. (Kao ilustracija može poslužiti uzgredna Radićeva opaska kako širenju nacionalne svijesti kod bosanskih Hrvata može uspješno pridonijeti širenje autonomnog sistema obrazovnih institucija na bosanske krajeve.⁴⁴) U različitim slojevima u društvu, različiti su bili poticaji odlučni za isticanje pripadnosti. U sitnoj i srednjoj buržoaziji (obrtnici i trgovci) odlučujući su bili ekonomski motivi, mogućnost ostvarivanja stanovitih probitaka na tržištu, »jer si time (isticanjem nacionalne pripadnosti, op. B. Z.) stvarahu odmah mnogobrojne mušterije«. Jednaki

⁴⁰ Isto, str. 658.

⁴¹ Isto, str. 662.

⁴² Isto, str. 662.

⁴³ Isto, str. 658.

motivi bili su presudni i za isticanje nacionalne pripadnosti inteligencije, odnosno tzv. liberalnih zanimanja (liječnici, odvjetnici i dr.).⁴⁵ U industrijskom radništvu uzrokom okupljanja u nacionalne radničke organizacije, a time i jačanja nacionalne svijesti, može se smatrati to što su se na nacionalnoj osnovi okupljenim radnicima, zbog zajedničkog jezika te lakšeg samobrazovanja i organiziranja, otvarali prostori za efikasnije djelovanje u strukovnim organizacijama.⁴⁶

Na temelju toga može se zaključiti da se nacionalnost sama po sebi ne formira kao atribut i posljedica državnosti (u smislu postojanja relacije jedna država — jedna nacija). Nacija se može razviti i bez državne suverenosti, te kao empirijska činjenica kolektivne samosvijesti djelovati kao državoformativna snaga. (»Činjenica, što se narodi kao moralna ciclina mogu mirnim kulturnim radom dovinuti i do glavnih atributa državne samostalnosti.«⁴⁷) S druge strane, Radić naglašuje da se granice jedne države ne moraju ustanovljavati u skladu s teritorijalnom rasprostranjenošću supripadne joj nacije: »Ovakvim razvojem narodnosti dolazimo naime u jednu ruku do toga . . . da na istom državnom području bude više u istinu ravnopravnih naroda, a u drugu ruku opet do toga . . . da se jedan te isti narod može slobodno razvijati u više država.«⁴⁸ Uopće, po Radiću, mnogonacionalna je država savršenija državna tvorevina od jednonacionalne, samo ako se svaka nacija može slobodno razvijati. Jedna od pozitivnih konzekvencija mnogonacionalnosti neke države jest smanjenje njezinih osvajačkih potencijala, te veća otpornost prema osvajačkim apetitima drugih.⁴⁹ Druga karakteristika mnogonacionalnih država jest ta što sukobi i trvenja među nacijama jačaju stabilnost države, otupljuju oštricu socijalnih borbi koje ju mogu ugroziti. Sve te »sretne okolnosti« omogućuju »da Habsburška monarkija, u kojoj smo (Slaveni, op. B. Z.) u većini, baš radi naše podijeljenosti i radi tolike narodne raznolikosti može postati, a donekle već i jest međunarodni sudija, jer je jedina zaštićena od unutrašnje obće revolucije i od kakve obće izvanjske mržnje i obćega napadaja.«⁵⁰ Da nacionalne suprotnosti djeluju kontraproaktivno na razvoj i uspješnost socijalnih borbi, za to povijest Habsburške monarhije (a i nekih drugih višenacionalnih zemalja) daje dovoljno primjera (sjetimo se samo bana Jelačića i uloge hrvatskih vojnika u gušenju revolucionarnih gibanja 1848. u Beču). Ali, teško je povjerovati da Radić iskreno misli da faktor nacionalnih trvenja ne može ugroziti neki politički poredak. Prije će biti da te riječi imaju smisao političke poruke upućene nekome u Zagrebu, Beču ili Pešti.

Nakon ovoga pomirljivog razglabanja o odnosu države i nacije (pomirljivog iz rakursa političkog statusa quo), rezoniranja kojim se zapravo potvrđuje lojalnost važećemu političkom sistemu, zbudujuće djeluju neka druga mjesta u tekstu na kojima se izriče sasvim suprotan stav. Tako S.

⁴⁵ Usp. S. Radić, »Državna . . .«, str. 791. i 792.

⁴⁶ Usp. isto, str. 792.

⁴⁷ Isto, str. 798/799.

⁴⁸ Isto, str. 799.

⁴⁹ Usp. isto, 947.

Radić u svom Saborskom govoru od 13. travnja 1910. ističe esencijalno značenje državnosti za svaku naciju: »Narod, dok nema svoje države, nema svojega gospodarstva, nije pravi narod, i ne samo, da ne može napredovati, nego mora nazadovati i propasti.«⁵¹ Nejasno klupko misli koje nastaje uplivom impulsa iz sfere dnevne politike na teoriju, rađa ponekad kontradikcije u jednoj te istoj rečenici. U sudu »svaki kulturni narod napokon dobiva i svoj teritorij na kome izvršuje *podpunu suverenost*, pa bilo to samo i u *pojednim granama života*«⁵² (potcrtao B. Z.) sadržana je jedna od tih kontradikcija (još bi se moglo reći »potpuna autonomija, pa bilo to samo i u pojedinim granama života«, ali nikako ne »potpuna suverenost«).

Teorijsko polje proučavanja koje se nipošto ne smije zaobići jesu i *klasni odnosi* u društvu kao element šire time društvene strukture. Glavni teorijski referentni okvir pomoću kojega se može suvislo raščlaniti i sistematizirati predočena gradnja, nalazi se u knjizi *Klasna struktura u društvenoj svijesti* poljskog teoretičara društva Stanislaw Ossowskog. Jednim se dijelom ta studija može uzeti kao metodološki oslonac i zbog sličnosti problemâ na koje se nailazi prilikom proučavanja društvene strukture Poljske i Hrvatske. Pritom nije odveć važno što se Ossowskijevе opservacije odnose na Poljsku 19. stoljeća, a nas zanima Hrvatska s početka 20. stoljeća.

Spomenuto djelo može poslužiti kao vrlo koristan oslonac u svakoj monografskoj analizi ove vrste zbog vrlo preglednog i metodološki poučno konstruiranog idealtipskog kategorijalnog instrumentarija. Preciznom semantičkom analizom osnovnih pojmova i ukazivanjem na mogućnost različitog pristupa proučavanja društvene strukture, od kojih nijedan nema veću heurističku vrijednost, te principijelnim prihvaćanjem epistemološkog opredjeljenja da se u konkretnoj analizi različiti pristupi temi mogu koristiti u kombinaciji, Ossowski nam pomaže da uočimo mnogo više reda i koherencije u misli o društvenoj strukturi kod teoretičara HPSS, nego što bi to bilo moguće da smo kojim slučajem ostali bez njegove pomoći.

Kao i kod drugih problemâ, tako se i teorijski stavovi o strukturi društva kod Radića formiraju na temelju empirijskog zapažanja suvremenog »ovdje i sada«, koje evidentno predstavlja negaciju potencijalnog »dobrog i pravednog«. Valja pritom istaći da su kvalitete virtuelnog već tu, u društvu; utopija za Radića nije fantastika, te je potreban još relativno mali napor pa da »dobro i pravedno« postane stvarnošću. Zadatak političke stranke vidi se upravo u ulozi instrumenta aktualiziranja potencijalnog odnosno idealnog. Ostvarenje idealnog neposredno predstoji. U osnovi te čvrste vjere da je brza realizacija idealnog moguća jest specifično shvaćanje povijesti kao procesa podruštvljavanja političke vlasti, te svojevrtni antropološki optimizam, po kojemu već i sveopća osviještenost onoga što je za sve najbolje pridonosi njegovu ostvarenju.

Na neke aspekte Radićeva razmišljanja o društvenoj strukturi već smo ukazali kada smo govorili o kategorijama društva i države. Društvo je sazdana od raznolikih društvenih grupa koje su u odnosima kompeticije. Država je organizirana vlast jedne grupe nad drugom, na početku apsolutna, a to-

⁵¹ S. Radić, *Stenografski zapisnici Sabora . . .*, str. 602.

kom povijesnog razvoja disperzira se na više društvenih skupina. Ne postoji neki ontološki primarni princip po kojem se društvo raslojava, osim ako takvim ne shvatimo pojavu da u državi uvijek postoje oni koji vladaju i oni kojima se vlada (a i ta pojava je povijesno ograničena).

U okviru dihotomnog modela društvene stratifikacije A. Radić identificira dvije osnovne grupe: *puk* i *gospodu*. Najopćenitije rečeno, odnos između puka i gospode jest odnos između depriviranih i povlaštenih u društvu. Tom kvalifikacijom značenje ta dva pojma nije iscrpljeno. Puk su i osnovni materijalni proizvođači u društvu: seljaci, obrtnici i radnici.⁵³ Puku je kao antagonistička društvena klasa suprotstavljena gospoda. (Termin klasa koristim u onome značenju kojega Ossowski naziva nadređenim ili općim.⁵⁴) Vrlo je teško pojmovno odrediti termin »gospoda«, a još teže empirijski doseg tog pojma. On ima sintetski karakter i njegov smisao je određen kontekstom u kojem se koristi. Postoje stara i nova gospoda, strana i domaća. S obzirom na tipsku pripadnost konkretne gospode, određeni su i njezino značenje i funkcija u društvu. Sam je termin predgrađanskog porijekla, nastao u feudalnim društvenim odnosima, koji u Hrvatskoj nisu bili odavno razbijeni, a u nekim su elementima i početkom 20. st. bili neprevladani. Feudalni gospodar (»stara gospoda«, prema terminologiji A. Radića) imao je apsolutnu vlast nad pukom/seljakom, te mu je bio i zakonodavac (samo djelomično i posredno), i upravitelj, i sudac. I dok se takav odnos u prošlim vremenima s etičkog stajališta još i mogao prihvatiti jer se zasnivao na očinskom autoritetu (gospodar i njegov podanik bili su dio zajednice [zajednica u Tönniesovom smislu], održavali autoritetne ali prisne socijalne kontakte,⁵⁵ dotle su novom dobu takvi odnosi neprimjereni. Što se zapravo izmijenilo u društvenoj stvarnosti što odnos između puka i gospode čini posebno problematičnim? To nije samo položaj puka u sistemu vlasti, jer »nova politika daje vlast . . . gospodi . . . kao i stara«.⁵⁶ Naravno, svjetskopovijesna tendencija demokratizacije političkog života jest stanoviti faktor koji tradicionalne odnose političke moći čini anakronim i nepodnošljivim, te se u svijest puka sve više uvlači spoznaja da »i puk ima pravo krojiti sudbinu ne samo sebi, nego i gospodi i cijeloj državi«, zapaža A. Radić, te dodaje kako »demokracija — to znači pučka vlada, to znači da puk vlada, a ne da čeka kakvu dozvolu«.⁵⁷ Bitni novum u odnosima između puka i gospode, ono što spontano izaziva narodni »ressentiment«, jest ogromna sociokulturna distanca koja je stvorena između ta dva stratumata. Kulturni kriterij ili »kriterij komunikativnosti u socijalnoj strukturi«, kako ga naziva Ossowski, ima vrlo veliku težinu u analizi društvene strukture Hrvatske, a smatraju ga i jednom od najopasnijih kočnica za ostvarenje političkih ciljeva stranke. »Nova gospoda su mnogo dalja od naroda. (..) O čemu će se razgovarati? Gdje će se početi, a gdje nastaviti? (..) Njegda barem u tom nije bilo velike razlike, jer su gospoda znala malo više od naroda (puka, op. B. Z.), pa

⁵³ Članovi privremenog glavnog odbora . . ., str. 14.

⁵⁴ Usp. S. Ossowski, *Klasna struktura u društvenoj svijesti*, Naprijed, Zagreb, 1981, str. 122.

⁵⁵ A. Radić, *Sabrana djela*, svezak 9., str. 200.

⁵⁶ *Isto*, str. 196.

⁵⁷ *Isto*, str. 195.

ih barem njihovo znanje i učenost nije od naroda odbijala.⁵⁸ Duhovnost, obrazovanje, stil života, pa čak i osnovno sredstvo komunikacije — jezik, kulturni su elementi po kojima puk i gospoda sve manje nalikuju. Objektivni faktori razdvajanja potiču zatim i subjektivni osjećaj distance. Gospoda preziru seljaka, njegovoj kulturi odriču svaku vrijednost, ne žele ga prihvatiti kao ravnopravna političkog subjekta, s njim surađivati, a kamoli mu priznati politički primat u društvu. (Slijedeće riječi M. Krleže slikovito opisuju društveni milje i duhovnu klimu u kojoj je stvorena socijalna distanca između puka i gospode, distanca koja je zagorčavala život i ponekad do bjesnila dovodila seljačke političare: »Vrlo je važno da se naglasi i sredina, gdje su agrarni banski savjetnici sa ekscelencijama, grofovima, biskupima i austrijskim generalima igrali impozantne društvene uloge... takav društveni ambijent je osnivanje HSS procijenio sa vesele strane, kao događaj naivan, dostojan isključivo samo posprdnog smiješka.«⁵⁹ Grupe što ih spominje Krleža dobrim dijelom poklapaju se s pojmom gospode.) Nije potpuno jasno da li je među gospodu svrstavana i »hrvatska inteligencija«, no ona je u svakom slučaju na istoj strani političkih barikada — protiv pučke politike.⁶⁰

Pojam gospode je, dakle, sintetičkog karaktera i ne odgovara marksovskom pojmu klase, iako podrazumijeva neke sadržaje kojima marksistička teorija društvene stratifikacije daje primat. Ono što gospodu kao jednu stranu društvene polarizacije čini hijerarhijski višom u odnosu na drugu, a što HPSS osporava, jest upravo njezina uloga politički ekskluzivne klase, političke elite. Svoju poziciju dominantnoga političkog arbitra u skučenom prostoru autonomnoga političkog života Hrvatske, ta elita legitimira snagom triju argumenata što ih navodi A. Radić u članku »Što hoće pučka politika?«⁶¹ To su: *argument tradicije*, jer je puk odvajkada imao svoga gospodara; *argument obrazovanosti* i *ekonomski argument*, pravo dominacije nad pukom na temelju bogatstva. Zanimljivo je, a i izuzetno značajno za razumijevanje cjelokupnog lika HPSS, što se ekonomska raslojenost u društvu načelno ne dovodi u pitanje, jer bogatih i siromašnih uvijek bilo je i bit će »dok bude svijeta i vijeka«, dok se u prvi plan osporavanja stavljaju odnosi dominacije u društvu, to »da puk mora imati gospodara.«⁶² Kao što će se vidjeti, za Radića politička emancipacija puka gotovo spontano razrješuje i problem ekonomske eksploatacije. Takvo je postavljanje problema logično, jer se seljaci, za razliku od industrijskih radnika, ne sukobljavaju sa svojim interesnim protivnikom već u procesu same proizvodnje viška vrijednosti, na mjestu gdje se odvija materijalna proizvodnja života, u tvornici ili u kapitalistički organiziranoj proizvodnji na veleposjedima. Seljak, i to sitno-vlasnički poljoprivredni proizvođač što ga prije svega zastupa HPSS, izvor svih svojih nedaća vidi u institucijama političke vlasti, državi, a ne vidi

⁵⁸ Isto, str. 201.

⁵⁹ M. Krleža, *Deset krvavih godina*, Zora, Zagreb 1957, str. 243.

⁶⁰ Usp. S. Radić, »Što je to s našom školovanom inteligencijom«, *Hrvatska Misao*, god. V, svezak 5, str. 258—266.

⁶¹ A. Radić, *Sabrana djela*, svezak 9, str. 203.

potpuno jasno da dominacija u političkoj sferi proizlazi iz dominacije u društvu.

Naglašavanje štetnosti postojanja kulturne i političke provalije koja je dijelila društvo na dvije osnovne klase postaje razumljivijim ako znamo da Radići problem društvene stratifikacije u Hrvatskoj promatraju kroz prizmu njezina položaja u Monarhiji. Na specifičnosti problema društvene stratifikacije u Hrvatskoj, a onda i na probleme koji iz te posebnosti proizlaze, ukazuju slijedeće riječi A. Radića: »Pučka politika... ne priznaje gospodi prava, da imaju vlast nad pukom, pa je sad svejedno jesu li to sad domaća ili tuđa gospoda. A budući da danas velikim dijelom tuđa gospoda vladaju ne samo nad hrvatskim narodom (pukom, op. B. Z.), nego i nad hrvatskom gospodom, to je posve naravno da hrvatska pučka politika ne priznaje tuđoj gospodi toga prava.«⁶³ Uočene su, dakle, dvije linije društvenih podjela: jedna prava (nacionalna potčinjenost) i druga umjetna (sociokulturna potčinjenost), suvišna u situacije nacionalne podjarmljenosti, jer nije društveno utemeljena. Zanimljivo je da S. Radić vrlo jasno uočava povezanost nacionalnog i socijalnog/klasnog u problematici stratifikacije društva, stavljajući pojavu klasnog tlačenja u funkciju nacionalnog. Tako Radić na jednom mjestu kaže: »Iz... postupka njemačke i ruske vlade vidimo jasno, da svako odnarođnjivanje počima time, da se dotično pučanstvo baci najprije na najniži stepen u prosvjeti i u gospodarskoj privredi... Narodnostno pitanje po svojoj bitnosti postaje najzaoštrenije pitanje socijalno.«⁶⁴ Kao što smo već istakli u ulomku o povijesnim pretpostavkama naše analize, raspravu o društvenoj raslojenosti teoretičari HPSS postavljaju na višu razinu razmatranja o položaju Hrvatske u Monarhiji. Kako je nacionalna samostalnost, smatrali su oni, preduvjet stvarnoga autonomnog političkog života, za ostvarenje tog cilja potrebno je voditi 'frontovsku' politiku nacionalnog otpora. Sadašnji rascjep u društvu koči nužno nacionalno jedinstvo,⁶⁵ nužno jer »za takav skupni i neodoljivi odpor nije sposoban nikakav herojski pojedinac... niti je zato sposoban jedan stalež, što to dokazuju tolike neuspjele seljačke bune, tu treba neke više moralne zajednice, tu treba malo jačeg faktora, koji se stvara istom polaganim razvojem kulturnim, tu treba naroda i narodnosti.«⁶⁶ U tom smislu valja shvatiti i zahtjev A. Radića za dokidanjem podjele jedne nacije na politički aktivnu elitu i politički pasivne seljačke/pučke mase. »Dokle god se narod bude dijelio na gospodu i puk, dotle neće biti pučke politike,«⁶⁷ a bez pučke politike ne može biti ni govora o uspjehu borbe

⁶³ Isto, str. 208.

⁶⁴ S. Radić, »Državna...«, str. 797.

⁶⁵ Nacionalno nejedinstvo u Hrvatskoj djelomična je posljedica nedovršene nacionalne integracije hrvatskog društva koje se, po nekim parametrima, zaustavlja na razini predgrađanske kulture. Tu je uočljiva već spomenuta sličnost s poljskim društvom, a slične su i posljedice takva stanja. Tako S. Ossowski citira poljskog teoretičara Joakima Lelewela koji pokušava doseći razloge zbog kojih Poljska nije u stanju ostvariti nacionalnu samostalnost. On se pita: »Zašto Poljaci i nakon šezdeset godina borbe s ugnjetavačima svoje zemlje ne mogu da ih slome? To je možda zato što se kao najosnovniji razlog ovog neuspjeha pokazuju podignuti i još nesrušeni zidovi između različitih klasa stanovnika!« S. Ossowski, *Klasna struktura*, str. 118.

⁶⁶ S. Radić, »Državna...«, str. 775.

⁶⁷ A. Radić, *Sabrena djela*, sv. 1, str. 205.

za nacionalne interese. Izričući potrebu da se ukine podjela Hrvata na gospodu i puk, A. Radić shvaća da može biti interpretiran onako kako on to ne želi, naime u smislu radikalna zahtjeva za ukidanjem svake društvene slojevitosti. Da bi izbjegao svaki nesporazum, on odmah potom naglašuje da pučka politika ne želi uništiti gospodu »ako su gospoda oni, koji su pametni, učeni, školani, pa možda i bogati i jaki — onda će takve gospode biti do vieka«. ⁶⁸ Na tom primjeru jasno se mogu uočiti dva različita pojma gospode: jednom se tim terminom označuje društvena, a drugi puta politička elita.

Sada se već prilično jasno očitavaju konture HPSS-ovskog tematiziranja fenomena društvene stratifikacije. Osnovni strukturni lom u društvu, njegova podjela na puk i gospodu, za Radića je zapravo iracionalne provenijencije, on se ničim ne može opravdati, čak ni s pozicija interesa gospode. On je u suštini disfunkcionalan čak i za ostvarenje gospodskih političkih ciljeva.

Suptilnije iščitavanje izvorne građe iznosi na površinu još nekoliko sekundarnih linija društvenih podjela, što model društvene strukture seljačke stranke čini kompleksnijim, ali i zanimljivijim. Kada nabrajaju osnovne grupe u društvu, Radići nikada ne govore o društvenim klasama. Taj izraz u političkoj terminologiji HPSS ne postoji. Termin koji se najviše približuje marksovskom pojmu klase, a u doktrini HPSS često se s njim susrećemo, jest termin *stalež*. Sadržaj pojma *stalež* potječe iz predgrađanskog, feudalnog razdoblja, gdje *staleški* karakter društva predstavlja »takav sistem grupa u društvenoj strukturi u kojem je lično članstvo u grupi institucionalno određeno a privilegije i diskriminacije rezultiraju iz činjenice individualne pripadnosti pojedinca grupi«. ⁶⁹ U tom smislu pojam *staleža* može se shvatiti u jednom od općih zahtjeva u programu HPSS, zahtjevu za ukidanjem posebnih privilegija za pojedine *staleže*, ugrađene u politički sistem. ⁷⁰ Nomenklaturu *staleža* Radić preuzima iz nasljeđa prije francuske revolucije, ali pored prvoga, drugog i trećeg *staleža*, S. Radić identificira još radništvo kao četvrti i seljaštvo kao peti *stalež*. ⁷¹ Čini se da je Radiću ipak najviše stalo da iz pojma *stalež* izvede značenje posebno organizirana i djelatna političkog faktora. To se može zaključiti na osnovi podudarnosti da se o seljaštvu kao petom *staležu* govori upravo onda kada je riječ o njegovu stasanju u posebni politički faktor i teškoćama s kojima je to povezano. ⁷² S druge strane, već je natuknuto da za Radića *stalež* predstavlja društvenu grupu koja nastaje materijalnom zajednicom ljudi, »takvim životnim prilikama o kojima čovjeku ovisi sav njegov opstanak«. Povezivanje pojma *staleža* s odnosima u sferi materijalne proizvodnje života približuje, bar donekle, taj pojam Marxovoj kategoriji klase. Na jednom mjestu čak se pojam *staleža* upotrebljava u smislu profesionalne grupe. ⁷³ Sintetički i nepotpuno izdiferencirani smisao kategorije *staleža* razumljiv je za društva u kojima je duh *staleških* tradicija još prisutan. Hrvatsko društvo, sa svojim gro-

⁶⁸ Isto, str. 205.

⁶⁹ S. Ossowski, *Klasna struktura . . .*, str. 122/123.

⁷⁰ Usp. Članovi privremenog glavnog odbora . . ., str. 17.

⁷¹ Usp. S. Radić, »Državna . . .«, str. 557/558.

⁷² Usp. isto, str. 558.

⁷³ Usp. S. Radić, »Državna . . .«, str. 557/558.

fovima i ekscelencijama, kurijalnim izbornim sistemom, dugom tradicijom institucije virilnog prava, nedokinutim kolonatskim odnosima i relativno snažnim političkim utjecajem plemstva i svećenstva za to je dobar primjer.

Iz originalnog teksta uočljive su još neke zanimljive ideje o društvenoj strukturi. Sve do I. svjetskog rata, u životu HPSS traje razdoblje izgradnje političkog profila stranke, nastojanje da se legitimira njezino postojanje kako u vlastitoj socijalnoj bazi, tako i u građanskoj javnosti. Valjalo je u javnosti afirmirati predodžbu o seljaštvu kao samosvojnome i zreleme političkom subjektu, te snagom argumenata političke teorije osigurati čak i načelno priznavanje političkog primata seljaštvu od strane političke konkurencije. Osim statističkog argumenta, po kojemu seljaštvu kao velikoj većini naroda sasvim prirodno pripada i odgovarajući politički utjecaj u društvu, S. Radić osjeća potrebu da svome političkom stavu pribavi i viši teorijski dignitet. Da bi to postigao, on interpretira jedan model društvene strukture u tradiciji A. Smitha, modificiran prema potrebama vlastitih političkih (a valjda i teorijskih) uvjerenja (Bilo bi zanimljivo saznati posredstvom čije teorijske misli je taj model postao duhovnom svojinom Radića jer, koliko mi je poznato, A. Smitha on nigdje ne spominje.) Specifičnost seljaštva kao klase (staleža) proizlazi iz posebnosti materijalnih uvjeta njegova opstanka, specifičnog karaktera seljačkog rada i vlasništva. Po Radiću, gospodarska uloga seljaka je četverostruka, pa tako seljak u jednoj osobi utjelovljuje cjelokupnu strukturu društva u sferi podistema proizvodnje. »Seljak . . . istodobno je naime i vlasnik zemljišta i radnik i kapitalista i poduzetnik. Tu se dakle u jednom te istom staležu sdružuje sva narodna privreda, te bi seljačstvo u gospodarskom smislu zbilja i moglo kazati — Mi smo država.«⁷⁴ Sad valja dokazati tezu o smitovskom karakteru takva viđenja strukturiranosti društva. Za A. Smitha postoje tri klase ljudi; oni koji žive od rente, oni koji žive od nadnica i oni koji žive od profita.⁷⁵ Takvo imenovanje temeljnih društvenih klasa moglo bi se shvatiti kao svojevrsna operacionalizacija termina koje koristi Radić, jer vlasnik živi od rente, radnik od nadnice, a poduzetnik odnosno kapitalist od profita. (Mislim da ne bi trebalo smetati što je Smithova tipologija trinomna, a Radićeva kvadronomna; u ovoj usporedbi najvažnije je to što obojica za osnovu tipologije uzimaju funkcije u procesu robne proizvodnje.) Naravno, subjektivno se seljak ne osjeća ni nadničarom, ni rentijerom, ni poduzetnikom, ali se moramo suglasiti da on u svojoj biti, na neki način, sintetizira sve te uloge. Na kraju krajeva, razdvojenost te tri funkcije i jest tek stvarnost suvremene epohe.

Vidljiva je ideološkičnost Radićeva viđenja klasnog karaktera seljaštva, prije svega zbog toga što on društvenu poziciju seljaštva prikazuje kroz optiku svojevrsne konzervativne utopije. Seljak kakva Radić vidi u nekim svojim analizama jest seljak prohujalih vremena ekonomske autarkije, te se nikako ne može prihvatiti, čak ni kao alegorijski, stav prema kojemu »seljački rad nije ovisan o nikomu, nego je ovisan samo o nebu, tj. o Bogu.«⁷⁶ Važan je pritom i kontekst u kojemu se to izriče, jer Radić samostalnost i samo-

⁷⁴ Isto, str. 454.

⁷⁵ Usp. S. Ossowski, *Klasna struktura . . .*, str. 116.

⁷⁶ S. Radić, *Stenografski zapisnici Sabora . . .*, str. 547, Radić tu zapravo afir-

dovoljnost seljačkog rada suprotstavlja parcijalnom radu industrijskog radnika.⁷⁷ Bitnu različitost ta dva stratuma uzrokuje upravo različiti karakter njihova rada i odnosa prema sredstvima za proizvodnju. Seljak proizvodne uvjete u kojima djeluje ne percipira kao otuđene, on ne osjeća primarnu razdvojenost rada i kapitala, a ni sam proces rada ne doživljuje kao otuđen, iako na nekim mjestima Radić ne poriče ovisnost seljaštva o njemu heteronomnim faktorima. On »kolikogod je radi cijene svoga priroda vezan u današnje doba na svjetsko tržište, te je time njegov napredak . . . ovisan o faktorima izvan njega, to je ipak nepobitno da sam svoj ustanak ima u svojoj ruci, dotično na svojoj grudi i u svojim žuljevima«,⁷⁸ dok je industrijski radnik bačen u sasvim drugačije egzistencijalne uvjete. »Veliki obrt (industrija, op. B. Z.) . . . stvorio je od širokih slojeva naroda puko roblje. Stroj sam po sebi čini čovjeka robom, radnik je samo kotačić . . .«⁷⁹ Socijalističke su ideje Radiću bile neprihvatljive, te je često s njima polemizirao. Ideologija socijalističkog pokreta imala je početkom 20. stoljeća već stanovit utjecaj u Hrvatskoj, prije svega preko socijaldemokratske stranke osnovane 1894. godine. U njoj je Radić vidio političkog konkurenta (socijalno najbližeg), kojega je trebalo isto tako »razobličavati« kao i građanske političke snage.

Kako to često biva u raspravama koje osim teorijske usmjerenosti imaju i konkretni politički cilj, ponekad se polemičaru više može zamjeriti na onome što je izostavio, nego na onome što je izrekao. Nedvojbeno je da proces poljoprivredne proizvodnje početkom 20. stoljeća, zbog nerazvijene podjele rada, nosi u sebi manje osnova za subjektivni osjećaj otuđenosti u radu nego razmravljeni industrijski rad. Vlasništvo sitnog seljaštva nad sredstvima za proizvodnju također smanjuje vjerojatnost pojavljivanja alijencijskog sindroma. Ideološki Radićevih teza sastoji se u tome što one ne uočavaju da je uzrok otuđenosti s kojom se seljak ne susreće u samom procesu proizvodnje zapravo isti onaj s kojim se susreće na tržištu poljoprivrednih proizvoda i u doticaju s državom. Pritisnut porezima i dugovima, seljak je sve drugo do samostalan i samodovoljan, a sve veća suprotstavljenost između grada i sela čini i seljakovu društvenu svijest izrazom parcijalnog interesa. Tvrdnja kako rad industrijskog radnika bez drugih (inženjera, izumitelja) ne bi značio ništa, sve se više mogla odnositi i na seljaštvo kao subjekta moderne, intenzivne poljoprivredne proizvodnje. Uostalom, Radićev ideal nije neki samodovoljni, »zatucani« seljak, nego seljak kao prosvijećeni i gospodarski napredni poljoprivredni proizvođač. Osjećajući i sam slabost svoje argumentacije, činjenicu da moderni seljak također ne može napredovati bez znanosti i pomoći stručnjaka, Radić priznaje da »seljačka stranka . . . pitanje prosvjete u smislu znanja, ne u smislu prosvjedenosti etičke, bezuvjetno drži ovisnim o saradnji inteligencije«. ⁸⁰

Ta je Radićeva rasprava značajnija po egzemplarnosti nego po teorijskoj dubini. Zadaća trenutka tada još mlade i društveno neafirmirane političke stranke bila je da pred političkom javnošću i »lijevo« i »desno« opravda

⁷⁷ Usp. Isto, str. 547.

⁷⁸ S. Radić, »Državna . . .«, str. 454.

⁷⁹ S. Radić, *Stenografski zapisnici Sabora . . .*, str. 554.

raison d'être autonomne seljačke politike. Odsustvo samorazumljivosti toga nastojanja u javnosti, te strasna i, s pozicija vrijednosnog prosuđivanja, simpatična želja da se bude na strani slabijeg u društvu, ponekad rezultira teorijski nedosljednom i *ideologiziranom* argumentacijom!

Gotovo školničko ispreplitanje ideološkog i znanstvenog u političkoj doktrini HPSS očito je u pristupu »problemu odnosa dinastije i naroda«. Pod naslovom 'Dinastija i narod' objavljen je 1906. u *Hrvatskoj misli*, vrlo značajan i indikativan napis.⁸¹ U središtu je interesa autora kategorija *suvereniteta*. Do I. svjetskog rata Radić ni na jednom mjestu ne osporava legitimitet monarhijskome državnom uređenju, nego ističe prednosti doktrine o »podjeli suvereniteta«. Teško je apodiktčki vrednovati benevolentnost s kojom se Radić odnosio prema dinastiji, prije svega prema caru Franji Josipu I. Stav o ulozi dinastije u demokratskome političkom sistemu jest ona sfera Radićeva političkog identiteta koju je tokom svoje političke karijere najčešće radikalno mijenjao, što mu je na kraju (1925) odnijelo dobar dio stečene reputacije i političkih simpatija, pogotovo kod lijeve inteligencije. Početkom 20. stoljeća, kada je parola »hoćemo republiku« još snagom visokog ideala odzvanjala sa svih zvonika evropske demokratske javnosti, prisezanje jednome Habsburgu moglo se činiti zaista samo kao »nasljeđena sklonost pasivnom, a tako često ciničnom hrvatskom oportunistu«. ⁸² To što danas možemo shvatiti dublju logiku jedne nedosljednosti, zasluga je učiteljice života. Po Radiću, povijesna je sreća Evrope da dinastije nikada nisu postale jedini faktor evropskoga javnog života. Promjena uloge dinastije u političkom životu neke države datira od »Velike Francuske revolucije«, kada Evropa biva zapljusnuta valom demokratizma. Nadalje, Radić se pita zašto su dinastije popularne u narodu, ako po krvi čak i nisu pripadnice naroda koga zastupaju. Odgovor na to pitanje nalazi u promjenama u strukturi društva, te potrebi da se nedostatak prirodne kohezije u društvu zamijeni novim izvorom centripetalne snage koja bi garantirala cjelovitost i opstanak političkog sistema. S povijesnim razvojem nastaje sve raznovrsnija podjela rada, a time se usložnjuje struktura društva. Što je društvo složenije, raste potreba za onim političkim faktorom koji se društvu nameće svojim autentičnim autoritetom i političkom nepristranošću. Tu se dinastija pojavljuje kao otjelovljenje, živi simbol jedinstva države, zajedničkog nad parcijalnim interesom. Radić smatra da demokracija nužno sa sobom donosi i dezintegracijske procese u društvu, dovodi »do tolikih razlika i opreka u shvaćanju narodnih i državnih potreba i težnji«. ⁸³ Društvo bi se raspalo bez nekoga nepristranog integracijskog faktora. Takav faktor Radić nalazi u dinastiji koja ima svoje mjesto u sistemu vlasti ustavne monarhije. Njezina prvenstvena uloga nije u vladanju nad podanicima države, nego u reguliranju javnog života i obrani ustavnosti, čak ako ustreba i od nasrtaja parlamentarne većine⁸⁴ (strah od »brojne saborske većine« zapravo je strah od mađarske majorizacije u hrvatsko-ugarskom saboru). Odanost naroda dinastiji ne treba shvatiti kao podaničku poslušnost, nego kao ustavnu lojalnost, vjer-

⁸¹ S. Radić, »Dinastija i narod«, *Hrvatska Misao*, god. V, svezak 7, str. 413—426.

⁸² M. Krleža, *Deset krvavih godina*, str. 223.

⁸³ S. Radić, »Dinastija i narod«, str. 419.

⁸⁴ *Idem*, *Idem*, str. 422.

nost temeljnim državnim zakonima. Narod i vladar jesu dvije strane suvereniteta koji je ravnopravno podijeljen između naroda i vladara u domeni *temeljnih* državnih zakona. Ako je neki narod u mnogonacionalnoj monarhiji politički zapostavljen, vladar se može založiti za kulturnu samobitnost i razvoj zapostavljenog naroda. U tom smislu Radić upućuje zahtjev hrvatskom narodu da bude »iskren« prema Habsburškoj dinastiji.⁸⁵

Političku pozadinu Radićevih prodinastičkih stavova treba potražiti u događajima i konstelaciji odnosâ snaga u Monarhiji tih godina (1904—1908), naravno onako kako ih je percipirao Radić. Svekoliku političku djelatnost Radić je dijelio na »malu« i na »veliku«. Dok se tzv. mala politika odnosila na borbu za demokratizaciju političkog života zemlje, što se smatralo preduvjetom razvoja borbe za veći utjecaj seljaštva u državi, tzv. »velika« politika odnosila se na aktivnosti oko artikulacije interesa Hrvatske kao države i borbe za njihovo ostvarivanje u opreci prema Austriji i Ugarskoj (»Za mene kao razumnoga političara, mora biti naša velika politika odnošaj naš prema Austriji i Ugarskoj.«⁸⁶ HPSS kao mlada i još marginalna politička snaga, bez većeg utjecaja čak i na autonomnu vlast u Hrvatskoj, nužno je »veliku« politiku stavljala u drugi plan svoje aktivnosti. Neprihvaćena od političkog establishmenta građanskih političkih krugova, bila je ujedno daleko od često vrlo značajnog, neformalnoga političkog zamešateljstva. Napokon, bilo zbog političke naivnosti i neiskustva, krive procjene odnosâ snaga u monarhijskim vrhovima, uslijed loše informiranosti, bilo možda upravo zbog principijelnijeg i poštenijeg odnosa prema »velikim političkim temama« uopće, Radićevi vanjskopolitički horizonti bitno se razlikuju od onih kod građanskih političara u Hrvatskoj. Kada su se 1905. godine potpisivanjem tzv. Riječke i Zadarske rezolucije utjecajne građanske snage Hrvata, Srba, Mađara i Talijana u Hrvatskoj odlučile za suradnju protiv nastupajućih centralističkih velikoaustrijskih političkih krugova okupljenih oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda — osjetivši u pozadini zajedničku opasnost od pangermanskog »Dranga nach Osten« — S. Radić sa svojom strankom ostaje, zajedno s još nekim strankama, na pozicijama suprotstavljenim tzv. »Politici novog kursa«. Kako objasniti takav stav vođâ HPSS? Na osnovi nekoliko napisa⁸⁷ u kojima se Radići izravno određuju prema »Riječkoj rezoluciji«, poznavanja općih okolnosti u kojima je stranka djelovala i onoga što je već rečeno o karakteru stranke, moguća su različita tumačenja. U svijesti naroda, seljakâ za čije se interese Radić borio, tada je bila prisutnija opasnost od agresivne politike mađarizacije, zaobilaženja i kršenja odredbi hrvatsko-ugarske nagodbe (»političko vrenje u monarhiji može do-

⁸⁵ Usp. isto, str. 426.

⁸⁶ S. Radić, *Stenografski zapisnici Sabora . . .*, str. 618.

⁸⁷ Usp. A. Radić, *Sabrana djela*, svezak 7, »Hrvati i Magjari ili 'Riečka rezolucija' od 3. X 1905. s gledišta evropske pučke i realne politike«, str. 173. Tu A. Radić iznosi razloge zbog kojih je HPSS odbila da potpiše tzv. Riječku rezoluciju. U tekstu se mogu identificirati tri motiva za takav postupak seljačke stranke: (a) nevjerica da je suradnja s Mađarima uopće izvediva i da može biti duga daha; (b) protest zbog odbijanja stranaka koje su stvorile rezoluciju da oslonac u borbi protiv njemačkog 'Dranga' potraže u hrvatskim masama/seljaštvu; (c) insinucija kako su rezolucija i njezino stvaranje zapravo akt manipulacije javnosti u funkciji

vesti do pobjede Mađara, što bi ugrozilo bilo kakvu samostalnost Hrvatske⁸⁸, koje su poticali čak i liberalni mađarski političari, nego za mase maglovita i u političkom nastupu još zakulisana velikoaustrijska opasnost. Uz pojam velikoaustrijske politike vezuje se obično i pojam trijalizma, tj. ideje da se Monarhija reorganizira u tri državne jedinice, a čijom su se parolom kao demagoškim trikom često koristili upravo predstavnici velikoaustrijske politike kako bi stekli utjecaj na hrvatsku politiku i zaplašili mađarske nacionalističke krugove.⁸⁹ K tome, valja uzeti u obzir još jednu moguću varijablu. Ličnost broj jedan tih godina u Monarhiji još je uvijek stari car Franjo Josip, čija nazočnost sama po sebi ne dopušta razmahivanje velikoaustrijske politike. On se striktno drži dualističkih načela, te pod svojim autoritetom okuplja sve nosioce dualizma. Aura koju je sistematski izgrađivao tokom svoje duge vladavine (1848—1916) sugerirala je vladara koji voli sve »svoje« narode podjednako, odustaje (1859) od podrške politici germanizacije i sebe smatra samo vrhovnim činovnikom u državi. Treba »strogo lučiti dinastiju od pojedinih dvorskih i vojničkih stranaka, struja i klika . . .«, te »dinastiju lučiti uobće od svakoga neprijateljstva proti ikojemu narodu.«⁹⁰ Uvođenje općeg prava glasa Radić je smatrao epohalnom demokratskom tekovinom koja bi iz korijena mogla izmijeniti odnose moći u državi. Demokratizacija političkog sistema u Austriji, nadao se Radić, pospješila bi suradnju Slavena u Monarhiji koji bi, u osloncu na Rusiju, pretvorili Austriju u federaciju slavenskog karaktera. Kako su Slaveni bili najbrojniji u Monarhiji, Radić vjeruje da bi opće pravo glasa takvu preobrazbu učinilo realnom. Pritom računa i na podršku organiziranog radništva, što je bila još jedna Radićeva iluzija. (»To znači, da u tim milijonima organizovanih radnika dobivamo mi Slaveni velikoga saveznika za federaciju naše monarhije.«⁹¹ Krajem 1906. godine u Austriji je zaista i prihvaćen zakon o jednakom pravu glasa za austrijski parlament. Za ostvarenje te demokratske reforme Radić je smatrao zaslužnim (bar deklarativno) i samog cara »željezna volja Franje Josipa I da se provede sveobće, tajno i jednako izborno pravo«,⁹² a dinastiju onim faktorom koji bi bio čak spreman na reorganizaciju Monarhije na federalnim načelima: »Ali zato naša dinastija, kojoj je politika evropska . . . sve više uviđa, da se bez narodne ravnopravnosti i bez pučke politike . . . ne da ni zamisliti veličina carevine«⁹³ te: »Federacija se izgrađuje i mi je već iz daleka vidimo.«⁹⁴ Ako se uz sve to ima na umu da je upravo otpor mađarskih vladajućih klasa sprečavao uvođenje općeg prava glasa i za izbore za hrvatski sabor, lojalistički odnos HPSS prema dinastiji i suprotstavljanje politici »novog kursa« postaju razumljivijima.

U iluzijama iscrpljivao se dobar dio Radićevce radne energije predviđene za razmišljanje o temama »velike« politike. Vjerovao je u nesebičnu zainteresiranost velikih evropskih sila za sudbinu hrvatskog naroda, te ju je pone-

⁸⁸ S. Radić, *Stenografski zapisnici Sabora . . .*, str. 618.

⁸⁹ Usp. Grupa autora, *Povijest hrvatskog . . .*, str. 240—242.

⁹⁰ S. Radić, *Stenografski zapisnici Sabora . . .*, str. 615.

⁹¹ *Isto*, str. 628.

⁹² S. Radić, »Državna . . .«, str. 790.

⁹³ S. Radić, *Stenografski zapisnici Sabora . . .*, str. 627/628.

⁹⁴ *Isto*, str. 629.

kad bio spreman i predati u njihove ruke. Jednom je to trebala biti slavna demokratska Francuska, drugi puta bratska slavenska Rusija, treći put Austrija kojoj je potrebna podrška u Monarhiji ravnopravnih Slavena da bi se obranila od velikonjemačkih pretenzija itd. U tom pogledu Radić je bio pravi predstavnik hrvatskog mentaliteta, s interioriziranim kompleksom malog naroda koji se zbog nevjericice u vlastite snage često dovodi u situaciju da na polju međunarodnih odnosa služi kao pion u odmjeravanju snaga »velikih«.

Boris Zakošek

*THEORETICAL BASIS OF POLITICAL DOCTRINE OF HPSS
FROM 1904 TO 1914*

Summary

This study is a part of a larger work on political doctrine of HPSS (Croatian popular peasant party) in the period of its foundation until 1914. The author analyses the basic theoretical concepts of the political doctrine which were displayed by the founders of the party Stjepan and Antun Radić: it concerns concepts of society and state, nation, folk, sovereignty, as well as the categories of social stratification. Even though the founders of HPSS did not display their political doctrine systematically as a rounded theoretical concept but just occasionally in a pragmatic political texts, the basic concepts of this doctrine are defined as exceptionally consistent and on a high theoretical level. Concepts of society and state, folk and nation correspond with contemporary social theories of that time (Spencer's and Durkheim's). Viewed from today's perspective, the basis political concepts and the theory of the society which is assumed by them, essentially belong to a functionalist type of social theory. Nevertheless, the influence of the pragmatic political thinking of HPSS can be recognized in determination of some theoretical categories, which limits their analytical reach.